

MEVLÂNA'NIN FELSEFEYE VE FİLOZOFLARA BAKIŞI

Mevlâna's Views About Philosophy And Philosophers

Nurettin YAKIŞAN¹

ÖZET

Mevlâna Celâleddin Rumi (öl. 1273), felsefe ile ilgilenmiş ve birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. O, felsefeyi gereksiz görmez. Ancak gerek akılla gerekse de felsefe ile ilgili bazı uyarılarda bulunur. Ona göre akıl, gündelik hayatımızda son derece değerli bir araçtır; bununla birlikte hakikate ulaşma yolunda yetersizdir. Bu nedenle, hakikat arayışında, daha çok aşk ve vahiy tercih edilmelidir. Felsefe ise, akla dayanır ve düşünceleri temellendirmeye yarar. Ancak ne insanın hakikate ulaşmasını sağlayabilir, ne de onun manevî gelişimine katkıda bulunabilir. Yine Mevlâna'ya göre felsefe özünde taşıdığı şüphe ile inananlar için bir tehlikedir.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, insan, felsefe, filozof, hikmet, hakîm, akıl, aşk, hakikat

ABSTRACT

Jalal al-Din al-Rumi (d. 1273), interested in philosophy and has made critical evaluations. He, does not ignore the philosophy. But, he make some warnings about both mind and philosophy. To him, mind is an extremely valuable device in our daily life; however, it is insufficient in reaching the truth. Consequently, in search of the truth, love and the message should be preferred. As to the philosophy, it is based on the mind, and it is useful in the base of the thoughts. Yet, neither enables the man to reach the truth nor it contributes to his spiritual development. To Mevlâna, the philosophy is dangerous for the believers because of the suspicion it carries with its essence.

Keywords: Mevlâna, man, philosophy, philosopher, wisdom, wise, reason, love, reality.

GİRİŞ

İslâm düşüncesinin en önemli mimarlarından biri olan Mevlâna Celâleddin Rumi (öl. 1273), kendine özgü düşünce sistemi olan bir bilgedir. Onun bu düşünce sistemi, çok sayıda araştırmalara konu

¹ Araş. Gör., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, nyakisan@bingol.edu.tr.

olmuştur. Ancak, evrensel planda büyük etkileri olan bu bilgenin, felsefe hakkındaki düşünceleri, bütünüyle, ayrıntılı bir şekilde araştırılmamıştır. Biz, bu çalışmamızda, söz konusu alana katkıda bulunmaya gayret ettik.

Makalemizin girişinde, bazı hususları açıklamamız gerekir. Bunlardan **birincisi** şudur: Düşünürümüzün eserlerinde, gerek Antik Yunan felsefesi gerekse İslâm felsefesi ile alakalı bol miktarda kavram ve isim kullanılmaktadır. Açıkça anlaşılacağı üzere, sınırları, konusuyla belirlenmiş bu çalışmada bütün bu kavram ve isimlere gereğince yer vermemiz mümkün değildir. Fakat düşünürümüzün felsefî literatüre hâkimiyetini göstermesi açısından, örnek kabilinden, bunların bir kısmına burada değinmek yararlı olacaktır. Söz konusu kavram ve isimlerden bazıları şunlardır:

Sinoplu Diogenes,¹ Calinus/Galenos,² İhvan-ı Safâ,³ Kelile ve Dimne,⁴ Heyûlâ,⁵ cevher-araz,⁶ anasır-ı erbaa,⁷ ahlât-ı erbaa,⁸ akl-ı evvel

¹ M.Ö. 412-323 yılları arasında yaşayan Sinoplu Diogenes, Sokrates'in ölümlünden sonra öğrencileri tarafından kurulan okullardan biri olan Kynikler Okulu'nun meşhur filozoflarından. Mevlâna'nın, bu filozof hakkındaki değerlendirmelerine çalışmamızın daha sonraki sayfalarında yer vereceğiz.

² Aristoteles paradigmasının tıp ayağını oluşturan hekim Galenos (m.s. 131-220), edebiyatta tıp sembolü olarak kullanılır (Bkz: Mevlâna Celâleddin Rûmî, "**Mesnevi**. Abdülbâki Gölpınarlı (Tercüme ve şerh). 5. Baskı. İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1983.", C.I-II, s.24. -Bu çalışmamızda esas aldığımız Mesnevi Tercümesi budur. Bundan sonraki dipnotlarda diğer çevirileri tercih edeceğimiz durumlarda, mütercime işaret etmek üzere, Veled Çelebi İzbudak için "**İzb**"; Adnan Karaismailoğlu için "**AK**"; Süleyman Nahifî için "**Nh**" kısaltmalarını kullanacağız. Gölpınarlı çevirisi için ise ona işaret etmek üzere herhangi bir kısaltma kullanmayacağız.-). Mevlâna'nın Galenos ismini kullanımı, aşağı yukarı 'Eflâtun'u kullanımı ('Kaynağı Açısından Felsefeyi Eleştirisi' başlığı altında bu konuyu ele alacağız) ile aynıdır. Birkaç kullanım örneğini görmek yararlı olacaktır:

"Aşk hekimi, Calinus'a bir macun verseydi otlar toplama yüzünden bunca dikenler mi çiğnerdi o?" [Mevlâna Celâleddin Rûmî, **Dîvân-ı Kebîr**, Abdülbâki Gölpınarlı (çev. ve haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, C.VI, s.13.]

"Sence Eflâtun'dur, Calinus'tur amma bizce benlikle dolu bir hasta ancak." (**Dîvân-ı Kebîr**, C.IV, s.162.)

"Ey bizim kibir ve azametimizin ilâcı, ey bizim Eflâtun'umuz! Ey bizim Calinus'umuz!" [**Mesnevi**, C.I, b.24 (İzb.)]

"Ulu Calinus da böyle demiştir; hastaya neyi huy edinmişse onu ver." (**Mesnevi**, C.IV, b.276.)

³ Mevlâna, 'İhvan-ı Safâ' tabirini birçok yerde ve övgü dolu sözlerle kullanır (Bkz: **Divân-ı Kebîr**, C.I, s.50; C.II, s.196; C.VII, s.70, 348 ve 362.). Ancak bu tabirle, doğrudan bu adlandırmanın işaret ettiği felsefe cemiyetini kastetmez. Bu cemiyetin tasavvufa büyük etkisi olduğundan dolayı, İhvan-ı Safâ' tabiri tasavvufa da geçmiş ve bu cemiyet kastedilmeksizin de kullanılagelmiştir. Mevlâna'nın kullanımı da bu türdendir. Bu

ve akl-ı küll,⁹ ikinci akıl ve birinci nefis,¹⁰ ortak duyu,¹¹ hayvanî ruh-insanî ruh,¹² âlem-i kübrâ ve âlem-i suğrâ,¹³ zaman,¹⁴ vd.

Yöntem ve içerik açısından açıklamamız gereken **ikinci husus** şudur: Filozoflara yönelttikleri eleştiriler noktasında, **Mevlâna** ile **Gazzâlî** arasında kısmî bir benzerlik görüyoruz. Ancak, Gazzâlî'nin ölümünden (öl.: 1111) bir asır sonra doğan Mevlâna'nın (doğ.: 1207) ondan etkilenip etkilenmediği hususu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte şunları söylemek durumundayız: Her ne kadar tarihi kayıtlar Mevlâna'nın Gazzâlî'nin eserlerine ulaştığını gösteren herhangi bir bilgi içermiyorsa da,¹⁵ Gazzâlî'nin eleştirilerinin İslâm dünyasında uyandırdığı geniş yankı ve ondan kısa bir süre sonra Endülüs'te yaşayan İbn Rüşd'ün (öl. 1198) bu eleştirilere yanıt vermesi dikkate alınır, böyle bir etkilenmenin imkân dâhilinde olduğu söylenebilir. Nitekim "Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri" adlı çalışmasında, "Mevlâna ve Felsefesi" başlığı altında, İ. Âgâh Çubukçu, Mevlâna'nın ilkçağ felsefesi karşısında Gazzâlî'nin düşüncelerinden esinlendiğini ifade etmiştir.¹⁶ Bu yargıyı destekleyen bir başka husus, Mevlâna'nın divanında, Gazzâlî'nin bir eserinden söz etmesidir.¹⁷ Bu durum, onun Gazzâlî'den haberdar olduğunu göstermektedir. Şüphesiz ki Gazzâlî'den haberdar olanlar, onun entelektüel kimliğini belirleyen en önemli unsurlardan olan "filozofları eleştirisi"nden de haberdar olurlar.

kullanımlardan iki tanesini örnek olarak görelim: "*Vefalı dostları gör, tertemiz kardeşleri seyret; o defîne gene viraneye geldi diye oynayıp duruyorlar.*" (Divân-ı Kebîr, C.II, s.196.) "*Tertemiz kardeşlerin avucunda toprak bile altın oluyor... Artık şu gaddar dünyanın gözüne toprak saçalım.*" (Divân-ı Kebîr, C.VII, s.362.)

⁴ Hintli filozof Beydeba'nın bu eseri, Divan'ın birinci cildinin 381. sayfasında zikredilir.

⁵ Divân-ı Kebîr, C.I, s.337; C.V, s.439.

⁶ Divân-ı Kebîr, C.II, s.153; C.III, s.196.

⁷ Divân-ı Kebîr, C.II, s.246; C.VI, s.368.

⁸ Divân-ı Kebîr, C.VI, s.7.

⁹ Divân-ı Kebîr, C.II, s.330; C.VI, s.7.

¹⁰ Divân-ı Kebîr, C.V, s.380.

¹¹ Mesnevî, C.II, b.3328 (İZB).

¹² Mesnevî, C.II, b.186 (İZB).

¹³ Divân-ı Kebîr, C.VI, s.7.

¹⁴ Divân-ı Kebîr, C.II, s.286; C.VI, s.130.

¹⁵ Bkz: İnâyetullah İblâğ Efgânî, "Celâleddin er-Rûmî Beyne's-Sûfiyye ve Ulemâi'l-Kelâm, Kâhire: Dâru'l-Masriyye el-Lübniyye, 1987", s.262-263.

¹⁶ Bkz: İbrahim Âgâh Çubukçu, "Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991", s.124.

¹⁷ Gazzâlî'nin *Vasît* adlı bu eseri, usûl-ü fikha dairidir. (Bkz: Divân-ı Kebîr, C.I, s.381)

Açıklamamız gereken **üçüncü husus** şudur: Mevlâna'nın felsefeye yönelttiği eleştiriler, nisbî idi. Şöyle ki, o her şeyden önce, bir mutasavvıf idi. Dolayısıyla tasavvufun felsefe, fıkıh ve kelam gibi diğer disiplinlerden; tasavvufun bilme yöntemi olan marifetin de diğer disiplinlerin esas aldığı akıldan üstün olduğuna inanıyordu. İşte bu sebeple o, bir yandan kendi entelektüel çizgisini savunmuş diğer yandan karşı duruşları tenkit etmiştir. Fakat onun felsefeye yönelttiği eleştiriler, kelama¹⁸ ya da fıkha¹⁹ yönelttiği eleştirilerden daha sert olmuştur. Bunda, onun dönemindeki tasavvuf erbabı ile felsefe taraftarları arasında yaşanan çekişmeler de etkili olmuştur. Ayrıca Mevlâna'nın babası ve başta Şems-i Tebrizî olmak üzere hocaları da felsefeye ve filozoflara muhalefet ediyorlardı. Elbette ki Mevlâna'nın muhalefeti bu muhalefetlerden bağımsız olarak düşünülemez. Bütün bunların ötesinde, düşünürümüzün entelektüel faaliyetlerinin gayesi olan 'insanları ümitsizlikten kurtarıp huzura kavuşturma' konusunda felsefenin yetersiz kaldığını da unutmamak gerekir.

Açıklamamız gereken **son husus** şudur: Bilindiği gibi, felsefe homojen değildir ve oldukça farklı ve hatta birbirine zıt ekolleri içerir. Mevlâna'nın felsefe hakkındaki olumsuz eleştirileri bütün ekoller için geçerli değildir. Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında göreceğimiz üzere, onun olumsuz eleştirileri (isim vermeksizin) rasyonalizm, sensüalizm, septisizm ve materyalizme yöneliktir. Öte yandan, düşünürümüz idealist ve spiritüalist karakterli ekoller hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunmuştur.

1. OLUMLU ELEŞTİRİLER

Mevlâna'nın felsefe hakkındaki olumlu eleştirilerini görmek için öncelikle onun felsefe-hikmet ayrımını ele almak gerekir.

¹⁸ Vahyin açıkladığı konularda mutlak bir teslimiyet göstermek yerine sorgulama yoluna giden kelimacıları ağır sözlerle eleştiren Mevlâna, onların bu tutumunu uyuz hastalığına yakalananların tutumuna benzetir ve şöyle der: "Uyuz, uyuzluktan kurtulmak için kaşınmaz; onun maksadı kaşınmaktaki tadı tatmaktır, iyileşmek değil." (Bkz.: Mevlâna Celaleddin Rûmî, "Macâlis-i Sab'a, Abdülbâki Gölpınarlı (çev. ve haz.). Konya: Konya Turizm Derneği Yayını, 1965", s.37-38)

¹⁹ Mevlâna, fıkıhın kaynağının vahiy olduğunu ancak daha sonra, insanların ondaki tasarrufları neticesinde bu ilmin dejenere olduğunu iddia eder. (Bkz.: Mevlâna Celaleddin Rûmî, "Fîhi Mâ Fîh. Ahmed Avni Konuk (çev.). Selçuk Eraydın (Haz.). 6. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006", s.133.) Ayrıca o, bu ilmin en ileri gelenlerinin bile aşk konusunda ehliyetisiz olduklarını belirtir: "Bir yerde aşk fazlalaştı, derdi arttırdı mı orada ne Ebû Hanîfe bir ders verebilir, ne Şâfil!" (Mesnevi, c.III, b.3833).

Mevlâna'nın eserlerinde iki çeşit düşünür tam anlamıyla birbirinden ayrılmıştır. Bir tarafta rasyonalist, sensüalist, septik ve materyalist düşünürler; diğer tarafta ise idealist ve spiritüalist düşünürler. Mevlâna bunlardan birinci gruba girenlere **filozof**, ikinci gruba girenlere de **hakîm** (bilge) adının verilmesini tercih eder.²⁰

Mevlâna, bazen felsefe yerine “dünya hikmeti” tabirini, hikmet yerine ise “dinî hikmet”i kullanır. Mesnevi’de geçen bedevi ile filozof hikâyesinin sonunda şöyle der: “Tabiattan, hayalden doğan hikmet, ululuk sahibinin ışığının feyzinden doğan hikmet değildir. **Dünya hikmeti**, zannı, şüpheyi artırır; fakat **dinî hikmet**, adamı göğün yücelerine ağıdır.”²¹

Mevlâna, “Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir.”²² ayeti ile “Hikmet mü'minin yitik malıdır. Onu her nerede bulursa alır.”²³ hadisine dayanarak, **hikmetin önemi** hakkında bilgiler verir. O, **hikmeti**, öz bilgi olarak ele alır ve onu saman mesabesinde olan diğer bilgilerden ayırmak gerektiğini vurgular. Ayrıca, Sokratik bir söylem olan “nefsini bilen Rabbini bilir” prensibinin bir ifadesi olarak **hikmeti**, kişinin kendi cevherinden hareketle Tanrı'yı bilme ilmi olarak adlandırır.²⁴ Böylece o, insanın en yüce hedefi olan “**ruhsal kemâle erme**”nin hikmet yoluyla mümkün olduğunu kabul etmektedir.

Düşünürümüz, sadece hakîmde olduğu takdirde hikmetin faydalı olacağı kanaatinde. Çünkü hakîm olmayan kişinin dilindeki hikmet sözü eğreti bir elbise gibidir.²⁵ Mevlâna'ya göre hikmet, aynı zamanda bir kabiliyet meselesidir. Kendi ifadesiyle, “Hikmeti tekrar

²⁰ Nihat Keklik, “**Mevlâna'da Metafor Yoluyla Felsefe**, Felsefe Arkivi, sayı:26, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987”, s.37.

²¹ *Mesnevi*, C.II, b.3209-3210.

²² *Kur'an-ı Kerîm*, Bakara: 2/269.

²³ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini. “**el-Kütübü's-sitte ve şüruhuha: Sünenü İbn Mace c.1**. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981”, “Zühd”, 15; Tirmizî, “ilm”, 19.

²⁴ “*Buğday, saman ambarına layık değil; saman da buğday ambarında yok olur gider. Bu ikisini karıştırmak, hikmete uymaz; eleyip ayırmak gerek. (...) Bu sedeflerin hepsi de bir değil; birinde inci var, öbüründe boncuk. Buğdayları nasıl samandan ayırmak gerekse, şu iyiyi kötüyü de belirtmek gerek. Hikmet defineleri gizli kalsın diye yaratılmıştır dünyadaki yaratılanlar. 'Bir defineydin, gizliydim' sözünü duy; cevherini gizleme, meydana çıkar.*” [Mesnevi, C.IV, b.3021-3029.]

²⁵ *Mesnevi*, C.II, b.671.

tekrar söylesen de, kabiliyetin yoksa o senden uzaklaşır.”²⁶ Mevlâna bu hususu vurgulamak üzere bir metafor kullanarak diyor ki: “Köylü evinde tavus kuşu bulunmadığı gibi, kabiliyetsizde de hikmet bulunmaz.”²⁷

Mevlâna'nın idealist ve spiritüalist felsefeleri benimseyen filozoflarla herhangi bir sorunu yoktur. Onun eserlerinde en çok dikkat çeken unsurlardan biri, Eflatun ve Calinus/Galenos'tan belli bir saygıyla söz etmesidir.²⁸ Bunun yanında, biri Mesnevi'de, diğeri Divan-ı Kebir'de olmak üzere iki yerde Sinoplu Diogenes'in hikâyesine yer verir.²⁹ Bu husus, Mevlâna'nın felsefeyi reddetmediğini, yeri geldikçe kendi düşüncelerine yakın gördüğü felsefî mülahazaları gündemine almaktan kaçınmadığını açıkça göstermektedir.

²⁶ Mevlâna Celâleddin Rûmi, “Mesnevi, Süleyman Nahîfi (çev.). Âmil Çelebioğlu (Sad.). 3.Baskı. İstanbul: Timaş, 2008”, C.II, b.323 (Bundan sonraki dipnotlarda, bu çeviriye işaret etmek üzere “Nh” kısaltmasını kullanacağız).

²⁷ Mesnevi, C.II, b.327 (Nh).

²⁸ Çalışmamızda, Calinus ile ilgili herhangi bir açıklama yer almayacaktır. Bu nedenle burada, Mevlâna'nın bu ismi kullanımıyla ilgili birkaç örnek vereceğiz.

“Aşk hekimi Calinus'a bir macun verseydi otlar toplama yüzünden bunca dikenler mi çiğnerdi o?” (Divan-ı Kebir, C.VI, s.13.)

“Sence Eflâtun'dur, Calinus'tur amma bizce benlikle dolu bir hasta ancak.” (Divan-ı Kebir, C.IV, s.162.)

“Ey bizim kibir ve azametimizin ilâcı, ey bizim Eflâtun'umuz! Ey bizim Calinus'umuz!” [Mesnevi, C.I, b.24 (İzb.)]

“Ulu Calinus da böyle demiştir; hastaya neyi huy edinmişse onu ver.” (Mesnevi, C.IV, b.276.)

²⁹ Söz konusu hikâye Mesnevi'de şu şekilde geçer:

Bir hâle düşüp gündüzleri pazarda fenerle gezen râhibin hikâyesi:

Birisi vardı, gönlü aşkla, yanışla dopdolu, gündüzleri fenerle çarşıda pazarda gezer dolaşır. Boşboğazın biri, a filan dedi ona; her dükkânda ne arıyorsun böyle? Mumla, fenerle, aydın gün ortasında ne arıyorsun, bu alay da nedir, nedendir? Dedi ki: Her yanda, o soluğun diriliğiyle diri olmuş bir insan arıyorum. Var mı öyle bir adam? Bu soruyu duyan dedi ki: A hür bilgin, bu çarşı, bu pazar adamlarla dolu. O, ben dedi, iki yol ağzı caddede, öfke çağında, hırs çağında dayanan, sabreden adam arıyorum. Öfke çağında, şehvet çağında adam nerde? Öylesine bir adam arıyorum da sokak sokak, mahalle mahalle koşuyorum. Nerde dünyada, bu iki halde sabreden kişi ki bugün canımı feda edeyim ona. Pek az bulunur bir şey arıyorsun, ama kazanın, kaderin hükmünden haberin yok dedi; bir iyice bak. Sen parça buçuğu görüyorsun, asıldan haberin yok. Parça buçuk bizleriz, asılsa kaderin hükümleri. (Mesnevi, C.V, b.2888-2897.)

Aynı hikaye, Divân-ı Kebir'de şöyle geçer: “Dün şeyh, şehrin çevresinde, elinde bir mum, dönüp duruyor, şeytandan, devden usandım, insan istiyorum, insan diyordu. Biz de çok aradık dediler, bulunmuyor. Dedi ki: O “bulunmuyor” dediğiniz yok mu, işte onu istiyorum ben.” (Divan-ı Kebir, C.II, s.301.)

Klâsik Doğu Edebiyatında akıl ve zekânın sembolü olarak kullanılan ‘Eflâtun’ (m.ö. 430-348) ismi,³⁰ Mevlâna tarafından en çok başvurulan isimlerdendir.³¹ Mevlâna, akla değer verdiği ölçüde Eflâtun’a da değer verir. Bu değer ölçüsü aşk ile belirlenir. Çünkü aşkın sınırına varıncaya dek, akıl ve onun sembolü olan bu filozof her zaman yüceltilir.³²

Mevlâna, ‘İhvan-ı Safâ’ tabirini birçok yerde ve her defasında övgü dolu sözlerle kullanır. Ancak hemen ifade edelim ki, düşünürümüz bu tabirle, doğrudan bu adlandırmanın işaret ettiği felsefe cemiyetini kastetmez. Bu cemiyetin tasavvufa büyük etkisi olduğundan dolayı, İhvan-ı Safâ’ tabiri tasavvufa da geçmiş ve bu cemiyet kastedilmeksizin de kullanılagelmıştır. Mevlâna da bu tabiri, tasavvufun söz konusu geleneğindeki anlamıyla kullanmıştır.³³

2. OLUMSUZ ELEŞTİRİLER

a. Genel Eleştiriler

i. Kaynağı Açısından Felsefeyi Eleştirisi

Mevlâna’nın felsefeye ve filozoflara yönelttiği eleştiriler, daha çok, felsefenin temelini teşkil eden akıl kuvvetine yöneliktir.

Mevlana için aklın değeri, gündelik hayattaki tecrübelerden daha fazla bir mana ifade etmez. Her ne kadar, “insanın kolu kanadı

³⁰ Bkz: Gölpınarlı, *Mesnevi Tercümesi ve Şerhi*, C.I-II, s.24.

³¹ Örnek olarak bkz: *Divân-ı Kebir*, C.III, s.110, 159, 458; C.IV, s.85, 92, 160, 162, 226, 257; C.V, s.367, 458; C.VI, s.59, 309; C.VII, s.549; *Mesnevi*, C.I, b.24; C.IV, b.1923; C.VI, b.4156.

³² *O ne derse, o zamanın Eflâtun’u ne buyurursa ona uy, onun buyruğuyla yürü; bırak şu havana uymayı.* (*Mesnevi*, C.VI, b.4156.)

Ey bizim kibir ve azametimizin ilâcı, ey bizim Eflâtun’umuz! Ey bizim Calinus’umuz! (*Mesnevi*, C.I, b.24 (İzb.))

O Ay’ın yüzünü, güzelliğini Eflâtun görseydi benden de daha fazla deli-divane olurdu; benden de daha fazla coşar köpürürdü. (*Divân-ı Kebir*, C.V, s.485. Ayrıca benzer ifadeler için bkz: C.VI, s.59.)

Akl vâizi geldi, yanıma girdi, fakat ben öğüt verdim ona, a Eflâtun kesilmiş adam dedim, kalk, git, meclis buz kesildi. (*Divân-ı Kebir*, C.IV, s.92.)

³³ Bu kullanımlardan iki tanesini örnek olarak görelim: “*Vefalı dostları gör, tertemiz kardeşleri seyret; o defîne gene viraneye geldi diye oynayıp duruyorlar.*” (*Divân-ı Kebir*, C.II, s.196.) “*Tertemiz kardeşlerin avucunda toprak bile altın oluyor... Artık şu gaddar dünyanın gözüne toprak saçalım.*” (*Divân-ı Kebir*, C.VII, s.362.)

akıldır; aklı yoksa başka bir akılı kılavuz edinmesi gerek”³⁴ diyor ve ayrıca, aklın adeta bir usturlap gibi olduğunu ve Güneş’in bize olan mesafesini ölçmeye yarayan bu alet gibi, akıl sayesinde de ‘hakikat güneşi’nin bize olan mesafesini ölçebildiğimizi³⁵ söylüyorsa da, o, aklın sınırlı bir yeti olduğunu her fırsatta ifade eder.

Mevlâna, aklın, hâl konusunda yol gösterici olamayacağını ifade eder ve kendi döneminin entelektüel bilgini ve düşünürü olan **Fahrettin Râzî**’nin bu nedenle din sırrını bilemediğini söyler. O, saf bilginin, aşk ve ilhamdan uzaklığın sembolü olarak gördüğü **Râzî** hakkında şunları söyler: “Bu konuda akıl yol görebilseydi, Fahr-i Râzî, din sırrlarını bilirdi. Fakat tatmayan anlamaz demişler; onun için de onun akli, onun hayallere kapılışı, şaşkınlığını arttırdı ancak.”³⁶

Mevlâna, Mesnevisinin bir yerinde, “felsefeye kapılan bir adam”ın akla duyduğu güven konusunda, ölüm gününde yaşadığı hayal kırıklığını anlatır. Söz konusu satırları burada görmek yararlı olacaktır. Şöyle der düşünürümüz:

Çok çalışır, çok didinirsen nihayet usanır da sen kendin,
akıl bir bağmış meğerse, dersin! Felsefeye kapılan adam gibi
hani... O da ölüm gününde akli, kolsuz kanatsız gördü de,
kararsızca itiraf etti o zaman... Dedi ki: Zekâ ile atımızı saçma
ve asılsız yerlere sürdük! Gururlandık aldandık da erlerden
baş çektik... Hayal denizinde yüzdük durduk. Hâlbuki ruh
denizinde yüzgeçlik hiçmiş... Burada Nuh’un gemisine
girmekten başka bir çare yokmuş.³⁷

Mevlâna’ya göre “felsefeye sarılan kişinin akli, akilla anlaşılabilen şeylere bağlanmış kalmıştır.”³⁸ Oysa akıl, aşkınsal olana ulaşmaktan acizdir. Çünkü “akıl, bir işi yüzlerce delille ancak

³⁴ *Mesnevi*, C.VI, b.4087. Ayrıca, C.II, b.26’da diyor ki: Akıl, başka bir akilla çift oldu mu, ışık çoğaldı, yol belirdi demektir.

³⁵ *Mesnevi*, C.IV, b.3685.

³⁶ *Mesnevi*, C.V, b.4146-4147.

³⁷ *Mesnevi*, C.IV, b.3353-3357 (İzb.). Burada “akıl bir bağmış meğerse” diyen kişinin Fahreddin Râzî olduğu rivayet edilir. (Bkz: A. Avni Konuk, “**Mesnevi-i Şerif Şerhi**, 2. Baskı, İstanbul: Kitabevi, 2007”, C.VIII, s.471.) A. Avni Konuk “Felsefeye kapılan adam”dan maksadın İbn Sina olduğu söyler. (Bkz: C.VIII, s.472). Ancak Gölpınarlı, bu şahsın F. Razi veya Fârâbî olduğunu belirtir. (Bkz: Gölpınarlı, *Mesnevi Tercümesi ve Şerhi*, C.III-IV, s.620-621.).

³⁸ *Mesnevi*, C.III, b.2527 (İzb.).

anlayabilir.”³⁹ Delil ve istidlal ise çabuk kırılan tahtadan ayak gibidir⁴⁰ ve aşkınsal alanda işe yaramaz.

Görüldüğü üzere, düşünürümüz bir yandan “çirkini, güzeli akılla ayırt edin”⁴¹ ve “insan akli, uçsuz bucaksız bir deniz gibidir”⁴² gibi ifadelerle akli yüceltirken, öbür yandan onun sınırlı bir yeti olduğunu ısrarla vurgular.

Mevlâna'nın, kaynağı (yani akla dayanması) açısından felsefeye yönelttiği eleştirilerden şu sonuç çıkarılabilir: Gündelik hayatta vazgeçilmez bir değer olan akıl, nihai hakikate ulaşma konusunda kesinlikle yetersizdir ve ona bel bağlamak insanı hüsrana uğratar. Felsefe de nihai hakikati bulma konusunda akli esas aldığından, ona güvenenlerin hayal kırıklığına uğraması mukadderdir.

ii. Yöntemi Açısından Felsefe'yi Eleştirisi

Mevlâna felsefeyi, gerçek bilgiye ulaşmak için kullandığı yöntem açısından da eleştirir. Ona göre, “Ben delilsiz sözü dinlemem.”⁴³ diyen ve hakikate ulaşmak için kıyas ve istidlal yöntemini kullanan filozoflar, amaçlarına ulaşamazlar. Çünkü delil, kişi ile hakikat (Tanrı) arasında perde olur. Bu nedenle arif, hakikate ulaşmak için mantıksal delilleri değil, kalbin bilme yöntemi olan marifeti kullanır.⁴⁴ Mevlâna şöyle der: “Neticesiz ve tesirsiz olan her delil boş çıktı. Sen kendi neticene bak. Yapını ancak yapılan şeylerle görebildin; iktirani kıyas’la⁴⁵ kanaat ettin. Filozof davasında delilleri çoğaltıp durur. Hâlbuki kalbi temiz Allah kulu, onun aksine delillere bakmaz bile.”⁴⁶

Daha önce de değindiğimiz gibi, Mevlâna, kıyas ve istidlalin çabuk kırılan bir tahtadan ayak gib olduğunu,⁴⁷ Tanrı'nın merhametinin

³⁹ *Mesnevi*, C.III, b.2530 (İzb.).

⁴⁰ *Mesnevi*, C.I, b.2137.

⁴¹ *Mesnevi*, C.VI, b.2975.

⁴² *Mesnevi*, C.I, b.1161 (Nh.).

⁴³ *Mesnevi*, C.IV, b.2845 (İzb.).

⁴⁴ Konuk, C.IX, s.204-205.

⁴⁵ **İktirani Kıyas:** Kıyasın sonucu öncüllerde anlam bakımından bulunup da şeklen bulunmayan kıyas türü. Örneğin; “Bütün insanlar ölümlüdür,” “Sokrates insandır,” “O halde Sokrates ölümlüdür,” kıyasında “Sokrates ölümlüdür” sonucu, anlam bakımından birinci öncül içerisinde bulunmaktadır. (Mehmet Vural, “İslâm Felsefesi Sözlüğü, Ankara: Elis Yayınları, 2003”, “*Kıyas-ı İktirani*” maddesi)

⁴⁶ *Mesnevi*, C.V, b.567-569 (İzb.).

⁴⁷ *Mesnevi*, C.I, b.2137.

bir sonucu olarak bu tahta ayağın hemen kırılmadığını⁴⁸ söyler. Ona göre, (daha önce Cafer Sadık'ın dile getirdiği gibi) kıyası ilk olarak İblis kullanmıştır.⁴⁹ Ancak, Mevlâna, kıyas ve istidlali tamamen reddetmez. O, **kıyas** ve **istidlalin** geceleyin veya bulutlu günde kible aramak gibi olduğunu; bu şartlarda, geçerli hatta yararlı olduğunu, ancak güneş doğmuş ve Kâbe karşıdayken ona başvurmanın anlamsız olduğunu belirtir.⁵⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere düşünürümüz, kıyas ve istidlal ile ulaşılan bilgilerin zan ifade ettiği kanısındadır. Zaten o bu kanısını, “Yüz binlerce taklit ve istidlâl ehlini, pek cüzi bir vehim, şüpheye düşürür. Çünkü taklitleri de istidlâlleri de, hattâ bütün kolları, kanatları da zanla kaimdir.”⁵¹ demek suretiyle açıkça ifade eder.

Mevlâna, kıyas yöntemiyle ulaşılan bilgilerin ne kadar sağlıklı olduğunu çeşitli hikâyeler üzerinden açıklamaya çalışır. Bunlardan biri, sağır bir adamın hastalanan komşusunu ziyaretini konu alan hikâyedir:

Anlayışlı, hal hatır, yol yordam bilen birisi bir sağıra “komşun hasta” diye haber verdi. Sağır, kendi kendisine dedi ki: Bu sağır kulakla ben onun sözünü nereden anlayacağım. Hele hasta olur, sesi pek çıkmazsa... Fakat mutlaka da gitmek lâzım. Dudağını oynar görünce ne dediğini **kıyas** yoluyla kendiliğinden düşünür, bulurum. ‘Ey benim mihnete düşmüş dostum, nasılsın?’ derim. O, elbette “İyiyim!”, yahut “Hoşum!”, diyecek. Şükürler olsun diye cevap verir, “Ne çorbası yedin?” diye sorarım. O meselâ, mercimek çorbası diye cevap verir. Afiyet olsun der, hekimlerden kim geliyor, kendini hangisine tedavi ettiriyorsun, derim. O, filan deyince, derim ki: Ayağı çok kutludur. Geldi mi işin yoluna girdi demektir. Biz de onun kademini denedik. Nerede vardıysa dilek hâsıl oldu... O iyi adam, kıyas yoluyla tasarladığı bu cevapları düzüp koşarak hastaya hal hatır sormaya gitti. “Nasılsın?” dedi. Hasta “Öldüm!” deyince, dedi ki: “Çok şükür!” Hasta, bu sözden hiddetlendi, canı pek sıkıldı. “Bu ne biçim şükür? O bizim kötülüğümüzü istiyormuş, anlaşıldı” diye düşündü. Sağır bir sözdür, tasarladı ama yanlış düştü. Sonra “Ne yedin?” diye sorunca, hasta “Zehir” dedi. Sağır “Afiyet olsun” der demez hastanın kahırlanması fazlalaştı. Sağır, bundan sonra da “Tedavi için hekimlerden kim

⁴⁸ *Mesnevi*, C.I, b.2144.

⁴⁹ *Mesnevi*, C.I, b.3409. Allah, Adem'e secde etmesini emredince İblis, “Beni ateşten, onu ise topraktan yarattın. Ben ondan üstünüm.” diyerek kıyasa başvurmuştur.

⁵⁰ *Mesnevi*, C.I, b.3417-3419.

⁵¹ *Mesnevi*, C.I, b.2125-2126 (İzb).

geliyor?” diye sordu. Hasta, “Hadi be, defol, Azrail geliyor!” diye cevap verdi. Sağır, “Ayağı pek kutludur, sevin, neşelen!” dedi. Sağır; şükür, böyle bir zamanda hal hatır sorup komşuluk hakkını gözettim, diye sevinerek dışarı çıktı.

Sağır, eşekliğinden tamamı ile aksini sandı, ziyanın ta kendisi olan o işi kâr zannetti. Hasta ise “Bu, bizim canımıza düşmanmış, onun cefa madeni olduğunu bilmiyormuşuz” diyordu.⁵²

Kıyasın yetersizliğine dair diğer bir hikâye ise şöyledir: Gülyağı şişesini devirip içindeki yağları döken dudu kuşuna sahibi vurunca, tüyleri dökülür. Bir gün, sokaktan saçı olmayan bir adam geçince, dudu kuşu “A kel, ne diye kellere katıldın, yoksa sen de gülyağı şişesini mi döktün?” diyerek, adamın durumunu kendi durumuyla kıyaslar.⁵³

Mesnevi'nin bir başka hikâyesinde ise, yerdeki pis bir su birikintisi üzerindeki saman çöpüne konan sineğin; “İşte şu, deniz, bu da gemi; bense ehliyetli, doğru düşünür, yerinde hüküm verir bir kaptanım.” şeklindeki komik tasavvuru anlatılır.⁵⁴

Bütün bu örneklerle Mevlâna, insanın sınırlı aklı ve dar görüşüyle yaptığı kıyasların yalnızca birer vehimden ibaret olduğunu; felsefenin de hükümlerini bu yolla verdiği için gerçek bilgiye ulaşamadığını belirtir.⁵⁵ Elbette ki bu ifadeleriyle düşünürümüz, Allah ve ahiret gibi, insanlar için son derece önemli olan hassas konularda, aklın hükümlerine dayanmanın sakıncalarına dikkat çeker. Yoksa aklın ve onun bir çıkarımı olan kıyasın belli bir meşruiyet çerçevesi içinde, dikkate alınması gerektiğini, yukarıda da izah ettiğimiz üzere, o da kabul etmektedir.

iii. Şüpheli Karakteri Açısından Felsefeyi Eleştirisi

Mevlâna'nın felsefeyi eleştirdiği noktalardan biri de, felsefenin **şüpheli** karakteridir. O, felsefenin bu özelliğini gizli inkâr olarak görür ve iman için tehlikeli bulur. Bu açıdan düşünürümüz, her inancın her insanda potansiyel olarak bulunduğu gibi felsefeye inanışın da

⁵² Mesnevi, C.I, b.3360-3377 (İzb).

⁵³ Mesnevi, C.I, b.248-263.

⁵⁴ Mesnevi, C.I, b.1087-1093.

⁵⁵ Emine Yeniterzi, “Mevlâna Celâleddin Rûmî, 7. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2006”, s.62.

bulduğunu söyler ve müminleri felsefeden sakınmaya çağırır. Onun bu konuyla alakalı satırları şöyledir:

Kimin gönlünde şüphe, vesvese varsa felsefeye inanmıştır, gizli münkirdir. Bazen dine inanır ama bazı bazı da o filozofluk damarı yüzünü kapkara eder. Sakının müminler; o felsefeye inaniş sizde de vardır. Sizde nice sonsuz âlemler var. Bütün bu yetmiş iki din ve şeriat sendedir. Senden zâhir olduğu gün eyvah haline! Kimde o aykırı inanıştan bir yapracık varsa o günün korkusundan yaprak gibi titir.⁵⁶

Bilindiği gibi, felsefe tarihinde şüpheciliği bir doktrin olarak temsil eden filozoflara “septikler” denir ve bunların ilk örneği, sofistlerdir.⁵⁷ Mevlâna, özellikle onları zikrederek, septikleri her fırsatta tenkit eder. O, sofistlikten sıkça söz eder ve sofistler gibi olmanın Tanrı’yi inkâr edişten beter olduğunu ifade eder. O, bu düşüncesini şöyle açıklar: Tanrı’yi inkâr eden, “âlem vardır, Tanrı yoktur, dolayısıyla ona dua edenlere icabette bulunmaz” der. Hâlbuki sofist, “dünya hiç yoktur” der. Bu haliyle sofist, tereddütler, ıstıraplar içindedir.⁵⁸ Düşünürümüz, sofistleri, hayvanların bile ikrar ettiği duyuları inkâr etmeleri⁵⁹ ve hayal dünyasına hapsolmaları nedeniyle eleştirir ve onların akıl yetisini gereğince kullanmadıkları için histen ve varlıktan yoksun kaldıklarına işaret eder.⁶⁰

iv. Amacı Açısından Felsefe’yi Eleştirisi

Mevlâna, sadece spekülâtif hedefler gözetmesinden dolayı da felsefeyi tenkit eder. Ona göre bilgi gaye değil, ancak insanın manevî tekâmülünü gerçekleştirmeye yönelik bir vasıta. Bilgi, insanı a’yân, araz, mahmul, mevzu gibi kendi esas vazifeleriyle alakalı olmayan konulara götürmemelidir. Aşağıdaki satırlar, düşünürümüzün bu konudaki görüşlerini yansıtmaktadır:

Ayan ve arazı bildin tut, ne çıkar? Asıl, kendi haddini bil ki bundan kaçıp kurtulmaya imkân yok. Kendi haddini bilince de artık bu hadden kaç da ey toprak eleyen, hadsiz âleme ulaş.

⁵⁶ *Mesnevi*, C.I, b.3285-3289 (İzb.).

⁵⁷ Bkz: Macit Gökberk, “**Felsefe Tarihi**, 10. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1999”, s.85.

⁵⁸ *Mesnevi*, C.V, b.3014-3016 (İzb.).

⁵⁹ *Mesnevi*, C.V, b.3020 (İzb.).

⁶⁰ *Mesnevi*, C.VI, b.2118-2119 (İzb.).

Ömrün mahmul ve mevzu derdiyle geçti. Gözün açılmadı,
hayatın, duyduğun şeylerle geçip gitti.⁶¹

Yukarıdaki ifadelerine bakıp Mevlâna'nın bilgiye tümünden karşı olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Onun düşünce sisteminde bilginin önemli bir yeri vardır. Şöyle ki o, insanın varoluş gayesinin, bilgiyi elde edip onunla doğru yolu bulmak olduğunu ifade eder.⁶² Fakat bilgiyi talep ederken onun bizzat amaç olduğu yanılığısına kapılmamak için dikkatli olmak gerektiğini vurgular.⁶³

v. Aşkın Varlığın Bilgisine Ulaşma İmkânı Açısından Felsefe'yi Eleştirisi

Düşünürümüz felsefeyi, geometri, yıldız bilimi ve tıp gibi dünyaya dönük disiplinler arasında anar ve bu disiplinlerin ancak bu dünyayla alakalı olduğunu, dolayısıyla sadece gönülle yol alınabilen aşkın alanda işe yaramayacağını ifade eder:

Hendese bilgisinin incelikleri yahut hey'et, hekimlik bilgisi, felsefe, hep bu dünyaya bağlıdır; bunlar, adama, yedinci kat göğün üstüne çıkılacak yolu göstermez. Bütün bunlar, ahır yapma bilgisidir; ahırda öküzün, devenin varlığına destektir. Hayvan birkaç gün geçinsin diye şu aptallar, bu bilgilere, gizli, ince şeyler adını takmıştır. Tanrı yolunun, Tanrı'ya ulaşma durağının bilgisini, gönül ehli, gönüllüyle bilir.⁶⁴

Mevlâna düşüncesinde filozof, zekidir ancak doğru yolu bulamamıştır: “Şu doğma, ayın tutulmasında olmasaydı bunca filozof, yolu kaybeder miydi hiç? Akıllı fikirli kişiler, bu yol yitirme yüzünden burunlarının üstünde ahmaklık dağını gördüler!”⁶⁵

Ona göre filozof, doğru yolu bulma şansını daha başta kaybetmiştir. Çünkü hakikat zekâ ile değil, gönül ile bulunabilir. Bu açıdan, Mevlâna arif ile filozofu karşılaştırır ve şu sonuca varır: “Arifin kıblesi kavuşma ışıdır, filozoflaşmış aklın kıblesi hayaldir.”⁶⁶ Bu

⁶¹ *Mesnevi*, C.V, b.564-566 (İzb.).

⁶² *Mesnevi*, C.III, b.2993.

⁶³ Bkz: *Mesnevi*, C.III, b.1402. Mevlâna'nın bilgi anlayışı için bkz: Nurettin Yakışan, **Mevlana'nın Felsefe'ye Bakışı**, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2008, s. 47 vd.

⁶⁴ *Mesnevi*, C.IV, b.1516-1520.

⁶⁵ *Mesnevi*, C.VI, b.1832-1833 (İzb.).

⁶⁶ *Mesnevi*, C.VI, b.1902.

noktada Mevlâna, filozofu, şu şekilde tasvir eder: Arkası **hakikate** dönük; şah damarından daha yakın olan Hakk'ı bulmak için uzaklara yönelmiş ve kendini düşünceyle öldürmüş...⁶⁷ Düşünürümüz, filozofun hakikatten mahrum kalmasının temel nedeninin, onun zekâsına ve sahip olduğu bilgilere duyduğu aşırı güven olduğunu söyler:

Ok atıcılık bilgisi ona engel oldu; fakat –gerçekte- o dileği koynunda hazırdı. Hayret; nice bilgi, zekâ ve zekilik, yolcunun gulyabanisi ve yol kesicisi olmuştur. Cennetekilerin çoğu ahmaktır; bu nedenle filozofluğun kötülüğünden kurtuluyorlar. Kendini üstünlük ve boş konuşmaktan arındır, sana her an rahmet insin. Zekilik, düşkünlük ve niyazın zıddıdır; zekiliği bırak ahmıklıkla uzlaş. Zekiliği yarar, hırs ve kazanç tuzağı bil; dürüst âşık zekiliği istemez. Zekiler bir sanatla yetinmiştir; ahmaklarsa, sanattan onu yapana gitmiştir. Çünkü küçük çocuğun annesi onu kucağına alarak gündüz ona el ve ayak olur.⁶⁸

Mevlâna'ya göre, filozof'un bilgisi delile dayalı olup **ilme'l-yakîn** derecesindedir. Bu nedenle, ayne'l-yakîn derecesinde olan **arifin bilgisi** gibi sağlam değildir. Örneğin, filozof delille bilir ki şu evin bir mimarı vardır. Delilse unutulur. Arif ise, mimarı tanımış, ona hizmette bulunmuş, gözleriyle görmüş onu, beraberce yiyip içmişler. Bu nedenle mimar, onun hatırandan ve nazarından asla çıkmaz.⁶⁹

vi. İnsanların Aslî İhtiyaçlarını Karşılama İmkânı Açısından Felsefe'yi Eleştirisi

Mevlâna felsefe'yi, insanların aslî ihtiyaçlarını sağlamaması gerekçesiyle de eleştirir. Bununla ilgili olarak en dikkat çekici yorumlar, Mesnevi'nin ikinci cildinde yer alan "**bedevi ve filozof**" hikâyesinde ortaya konur. Hikâye şöyledir:⁷⁰

Bir bedevi, devesine iki dolu çuval yüklemiş giderken, bir filozof karşısına çıkar ve vatanımı vs. sorduktan sonra aralarında şu konuşma geçer:

⁶⁷ "Hak şah damarından daha yakındır; sen düşünce okunu uzağa atın... Daha uzağa atan kişi, daha uzaktır; o, böyle defineden daha ayrı kalır. Felsefeci kendini düşünceyle öldürdü; 'koş' de ona; arkası defineye doğrudur." [Mesnevi, C.VI, b.2353, 2355, 2356 (İzb.)].

⁶⁸ Mesnevi, C.VI, b.2368-2375 (İzb.).

⁶⁹ Fîhi Mâ Fîh, s.44.

⁷⁰ Mesnevi, C.II, b.3177-3201 (İzb.).

Filozof: O iki çuvalda ne var?

Bedevi: Bir tanesinde buğday var. Öbürü kum, yiyecek bir şey değil!

Filozof: Neden bu kumu doldurdun?

Bedevi: O çuval boş kalmasın diye.

Filozof: Akıllılık edip buğdayın yarısını bu çuvala, yarısını da öbür çuvala koy. Bu suretle hem çuvallar hafifler, hem devenin yükü.

Bedevi: Ey akıllı ve hür hakîm, böyle bir ince fikir, böyle bir güzel rey sahibi olduğun halde neden böyle çırpıplaksın, yaya yürüyor, yoruluyorsun? (Bedevi, filozofa acır ve onu devesine bindirmek ister. Daha sonra sormaya devam eder:)

Bedevi: Ey güzel sözlü hakîm, birazcık halinden bahset. Böyle bir akılla, böyle bir kifayetle sen ya vezirsin, ya padişah. Doğru söyle!

Filozof: İki de değilim, halktan bir adamım. Halime, elbiseme baksana!

Bedevi: Kaç deven, kaç öküzün var?

Filozof: Uzun etme. Ne ona sahibim, ne buna!

Bedevi: Peki, bari dükkânındaki mal ne, onu söyle!

Filozof: Benim dükkânım nerede, yerim yurdum nerede?

Bedevi: Öyleyse parayı sorayım. Sen yapayalnız gidiyorsun, hoş nasihatlerde bulunuyorsun, ne kadar paran var? Âlemdeki bakırları altın yapacak kimya senin elinde. Akıl ve bilgi incilerin tümen, tümen.

Filozof: Ey Arabın iftihar, vallahi para şöyle dursun, bir gecelik yiyecek alacak mangırım bile yok. Yalınayak, başıkabak koşup duruyorum. Kim, bir dilim ekmek verirse oraya gidiyorum. Bu kadar hikmet, fazilet ve hünlerden ancak hayal ve baş ağrısı elde ettim.

Bedevi: Yürü, yanımdan uzaklaş. Senin nuhusetin benim başıma da çökmesin. O şom hikmetini benden uzaklaştır. Sözün, zamane halkına şom. Ya sen o yana git, ben bu yana gideyim. Yahut sen önden yürü, ben arkadan yürüeyim. Bir çuvalımda buğday, öbüründe kum olması, senin hikmetinden daha iyi be hayırsız! Benim ahmaklığım, çok mübarek bir ahmaklık. Gönlümdə azığım var, canım perhizkâr!” Sen de azgınlığının azalmasını istiyorsan çalış, sendeki hikmet azalsın.

Hikâyenin sonunda, Mevlâna şöyle der: “Tabiattan doğan, hayalden meydana gelen hikmet, Allah nurunun feyzinden nasipsiz bir

hikmettir. Dünya hikmeti, zannı, şüpheyi arttırır, din hikmetiyse insanı feleğin üstüne çıkarır.”⁷¹

b. Özel Eleştiriler

Bu başlık altında, Mevlâna'nın dehrîlere yönelttiği eleştirileri ele alacağız.

Mevlâna'nın filozoflara yönelttiği eleştirilerin önemli bir kısmı dehrîlere yöneliktir. Ona göre, bu filozoflar esasta septik kimseler olup, şüphe kendilerini metafizik sahasını inkâr etmeğe sürüklemiştir. Bu sebeptendir ki o, mümin olan kimselerin öyle bir felsefeden uzak durmalarını öğütlemektedir.⁷²

Mevlâna, dehrîlerin aşkın varlıkların mevcudiyetini, mucizelere konu olan cansız varlıkların hareket etme ve seslenme olgusunu ve nasların içeriğini inkâr etmelerini tenkit eder.⁷³

Mevlâna, Mesnevi'de biri mümin diğeri dehrî olan iki kişinin tartışmasını konu alan bir hikâyeye anlatır. Söz konusu hikâyeye göre,

⁷¹ Mesnevi, C.II, b.3202-3203 (İzb).

⁷² Mesnevi, C.I, b.3299 ve 3301.

⁷³ “Mümkirin delili, ben şu görünen yurttan başka bir şey görmüyorum demektir. Hiç düşünmez ki, nerde görünen bir şey varsa o, gizli hikmetlerden haber verir.” (Mesnevi, C.IV, b.2878-2879.)

Felsefeciler, dilleriyle cansız şeylerin hareketini, seslenmesini inkâr ederlerse de elleriyle ayakları, bunun imkânına şehadet edip durur. [Mesnevi, C.III, b.1212 ve C.I, b.2154 (İzb.)]

*“Yerlerin şiddetle sarsıldığı kıyamet gününde bu yeryüzü, insanların hallerine şahit olur. Gizlediği haberleri apaşikâr söyler. Yeryüzü ve dikenler söze gelir. **Filozof**; kendi fikrinde, kendi zannınca bunu inkâr eder. Ona de: Sen var, başını o duvara vura gör! Gönül ehlinin duyguları; suyun, toprağın, çamurun sözünü duyar durur. **Filozof**, Hannâne direğinin inlemesini inkâr eder. Çünkü velilerin duygularından haberi yok, onlara yabancı. Der ki: “Halkta sevdanın aksi, birçok hayaller yaratır, onlara gösterir.” Hâlbuki bu fikir, onun fesat ve küfrünün aksidir. Bu inkâr hayali; ona fikrinden, inanışındaki bozukluktan gelmiştir. Filozof; cini, şeytam inkâr eder; fakat inkâr eder etmez bir cinin, bir şeytanın maskarası olmuştur. Ey filozof, eğer şeytam görmedinse kendine bak! Başını duvara vurup çürütmüşsün, gömgök olmuş. Deli olmadan alın böyle göğözer mi?” [Mesnevi, C.I, b.3276-3284 (İzb.)]*

“Felsefecinin dini inkâra yahut din ehliyle mübâheseye kudreti yoktur. Böyle bir şeye girilirse Hakk din, onu mahveder.” [Mesnevi, C.I, b.2151 (İzb.)]

*“**Felsefeci**, aleyhine söylenmeye yeltenir ama nurunun oku ağzını oklar, onu susturur.” [Mesnevi, C.III, b.1212 (İzb.)]*

mümin, âlemin hâdis olup yaratıcısının Hakk olduğunu söyleyince, filozof şu sözlerle itiraz eder:

Sonradan yaratıldığını nasıl biliyorsun? Yağmur, bulutun sonradan yaratıldığını nasıl bilir? Şu değişip duran âlemde, bir zerre bile değilsin; böyleyken güneşin sonradan yaratıldığını ne bilirsin sen? Pislik içine gömülmüş kurtaçığımız, yeryüzünün önünü-sonunu nasıl bilecek? Bu sözü babandan işitmişsin de ona takılmışsın, ahmaklıktan o söze sarılmışsın. Şunun sonradan yaratıldığına delil nedir, onu söyle; yoksa sus, çok söz söylemeye kalkışma!⁷⁴

Mümin bu itiraza karşılık, daha önce şahit olduğu bu mevzuyla alakalı bir tartışmayı anlatır ve bu yolla iddiasını desteklemeye çalışır. Ancak filozof “ben delilsiz sözü dinlemem, taklide ancak ahmak olan kapılır! Hadi delilini göster... yoksa bu âlemde delilsiz söz dinlemem ben!”⁷⁵ der. Bunun üzerine mümin şöyle der: “Delil, canımdadır; canımın içinde gizli delilim var! Senin gözün zayıftır, hilâli göremezsin; fakat ben görüyorum, bana kızma.”⁷⁶ Filozof, “ben halkın hepsine de delil olamayan bu şeylere ehemmiyet vermem, bunları delil saymam”⁷⁷ diyerek rasyonel ve objektif delilde ısrarını sürdürür. Tartışmanın bu noktasında mümin adam, bu tartışmada haklı olanın ortaya çıkması için ikisinin de ateşe girmeleri gerektiğini söyler. Hikâyeye göre ikisi de ateşe girerler ve neticede filozof yanar, mümin ise kurtulur.

Görüldüğü gibi düşünürümüz, olgusal olandan aşkın olana geçmekte bir sakınca görmemektedir. Bu üslup özelliğini, onun eserlerinin birçok yerinde görmek mümkündür.

Mesnevi'nin bir başka hikâyesinde, bir filozofun nassları **inkâr** etmesi konu edinir ve söz konusu filozof, son derece ağır nitelemelerle yerilir.⁷⁸ Hikâye kısaca şöyledir:

Kuran okumakta olan biri, “Suyu kaynağından keser, yerin derinliklerinde gizler, kaynakları kurutur, kupkuru hale getirirsem, benden başka kim vardır ki suyu size tekrar getirebilsin?”⁷⁹ âyetini okuyunca, oradan geçmekte olan bir felsefeci itiraz etmiş. Hikâyenin devamını Mevlâna'nın ifadeleriyle görelim:

⁷⁴ Mesnevi, C.IV, b.2834-2838.

⁷⁵ Mesnevi, C.IV, b.2845-2846 (izb.).

⁷⁶ Mesnevi, C.IV, b.2847-2848 (izb.).

⁷⁷ Mesnevi, C.IV, b.2855 (izb.).

⁷⁸ Mesnevi, C.II, b.1624-1637 (İzb.).

⁷⁹ Kur'ân-ı Kerim, Mülk: 67/30.

Bu ayeti duyup hoşuna gitmedi. Dedi ki: 'Suyu külünkle biz çıkarırız. Belin, kazmanın darbesiyle ta yerin dibinden oynatırız.' Gece uyudu, rüyada aslan gibi bir adam gördü. O adam **felsefeci**ye bir tokat vurdu. İki gözünü de kör etti. Dedi ki: 'Ey kötü kişi, eğer doğrucuysan, gözün doğruysa bu iki göz kaynağını da, haydi kazma ile nurlandır.' Gündüzün **felsefeci** sıçrayıp uykudan kalktı. Gördü ki iki gözü de kör olmuş, iki gözünün nuru da sönmüş! Eğer ağlayıp inleseydi, eğer tevbe ve istiğfar etseydi, mahvolan nur, Allah keremiyle yine zuhur ederdi. Fakat istiğfar etmek de elde değildir. Tevbe zevki, her sarhoşun mezesi olmaz. Yapılan işlerin çirkinliği, küfür ve inkârın şomluğu, onun gönlüne tevbe gelmesine mani oluyordu, tevbe yolunu bağlamıştı.

Fîhi Mâ Fih'te yer alan bir hikâyede ise, bir filozofun, velilerin aşkın âleme âşık olmalarını ve oradan yardım görmelerini inkâr etmesi konu edilir. Söz konusu inkârcı filozof, bir gün hastalanır ve hastalığı uzadıkça uzar. Tanrı hikmetini elde etmiş bir er, filozofun halini-hatırını sormaya gider ve aralarında şu diyalog cereyan eder:

Eren: Ne istiyorsun?

Filozof: Sağlık istiyorum.

Eren: Şu sağlığın şekli ne biçim, söyle bakalım, nasıl şey bu sağlık?.. Arayayım da elde edeyim.

Filozof: Sağlığın şekli yoktur.

Eren: Mademki şekli yok, neliksiz-niteliksizdir, onu nasıl isteyebiliyorsun? Söyle bakalım, sağlık nedir?

Filozof: Şunu biliyorum ki, sağlık gelince güç kuvvet elde ederim, şişmanlar-gelişirim; betim-benzim apak, al al olur; açılır neşelenirim; tazeleşir giderim.

Eren: Ben, senden sağlığın kendisini soruyorum; sağlık ne biçim şeydir?

Filozof: Bilmiyorum, neliksiz-niteliksiz.

Eren: Müslüman olur, önceki yolunu-yordamını bırakırsan sana ilâç veririm, sağlamaştırır, iyileştiririm, sağlığı ulaştırırım sana.⁸⁰

Özetlemek gerekirse, düşünürümüz, varlığın müteâl (aşkın) boyutunu ve dolayısıyla semavî dinleri inkâr eden dehrîleri her fırsatta tenkit eder.

⁸⁰ *Fîhi Mâ Fih*, s.38.

SONUÇ

Mevlâna, felsefe ile hikmeti birbirinden ayırır ve marifete dayanan hikmeti, akla dayalı bir disiplin olan felsefeden üstün tutar. Ona göre akıl, gündelik hayatımızda son derece değerli bir araçtır; ancak hakikate ulaşma yolunda yetersizdir. Çünkü hakikat arayışı deniz yolculuğuna benzer. Denizde iki şekilde yol alınabilir: Yüzerek veya gemiye binerek. Yüzmek bir meziyettir ama denizi aşmak için yetersizdir. Sahil-i selamete çıkmak için gemiye binmek gerekir. Diğer bir ifadeyle, hakikate mantıksal çıkarımlarla değil, marifet ile ulaşılabilir. Kısacası Mevlâna'ya göre felsefe gündelik yaşamda yararlı olmakla beraber, ne insanın hakikate ulaşmasını sağlayabilir ne de onun manevî gelişimine katkıda bulunabilir.

BİBLİYOGRAFYA

ÇUBUKÇU, İbrahim Âgâh. **Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.

EFGÂNÎ, İnâyetullah İblâğ. **Celâleddin er-Rûmî Beyne's-Sûfiyye ve Ulemâi'l-Kelâm**. Kâhire: Dâru'l-Masriyye el-Lübniyye, 1987.

GÖKBERK, Macit. **Felsefe Tarihi**. 10. Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1999.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini. **el-Kütübü's-sitte ve şuruhuha: Sünenu İbn Mace c.1**. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

KEKLİK, Nihat. **Mevlâna'da Metafor Yoluyla Felsefe**. Felsefe Arkivi, sayı:26. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987.

KONUK, A. Avni. **Mesnevi-i Şerif Şerhi**. 2. Baskı. İstanbul: Kitabevi, 2007.

RÛMÎ, Mevlâna Celâleddin. **Dîvân-ı Kebîr**. Abdülbâki Gölpınarlı (çev. ve haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

_____. **Fîhi Mâ Fîh**. Ahmed Avni Konuk (çev.). Selçuk Eraydın (Haz.). 6. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006

_____. **Macâlis-i Sab'a**, Abdülbâki Gölpınarlı (çev. ve haz.). Konya: Konya Turizm Derneği Yayını, 1965

_____. **Mesnevi**, Süleyman Nahîfî (çev.). Âmil Çelebioğlu (Sad.). 3.Baskı. İstanbul: Timaş, 2008

_____. **Mesnevi**. Abdülbâki Gölpınarlı (Tercüme ve şerh). 5. Baskı. İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1983.

_____. **Mesnevi**. Veled Çelebi İzbudak (çev.). Abdülbâki Gölpınarlı (Haz.). 3. Basım. Ankara: Maarif Vekâleti, 1957.

VURAL, Mehmet. **İslâm Felsefesi Sözlüğü**. Ankara: Elis Yayınları, 2003.

YENİTERZİ, Emine. **Mevlâna Celâleddin Rûmî**. 7. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2006.